

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

שיעור זה מוקדש לעילוי נשמת דוד ומילו ג'מאל, משה זיסל (נעמי) שפירא על ידי דוד ורבקה כהן

שם השיעור: "ואלה המשפטים" – בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

שם המרצה: ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

מבוא: לפני גילוי קבצי החוקים מהמזרח ומעט אחרי-כן

1. רמב"ן, "תורת ה' תמימה" השלמה (מהדורת י"מ דביר), ירושלים תשס"ו, עמ' כז-לא:

וצריכים אנו לשאל ולפרש מהו היקר והכבוד הזה, ומה היא החכמה הגדולה הזאת שבתורה, והלא נראית פשוטה היא, שאפלו התלמידים קוראין בה ויודעין אותה, ואפלו האמות העתיקו אותה ולמדוה, ועוד, שמעצמם יש להם נימוסים וחקים נראים קרובים לחקי התורה ולמשפטיה. תשובה: תחלת כל דבר עליך לדעת שכל מה שהנבאים יודעים ומבינים כלם פרות התורה הם או פרי פרות שלה, ואלמלא התורה אין בין אדם לחמור שהוא רוכב עליו כלום. וכן תראה היום באמות הרחוקות מארץ התורה והנבואה, יושבי הקצוות... כי האדם בתולדתו בלא מלמד כבהמה, שנאמר [באיוב יא, יב] "ויעיר פרא אדם וילד"... אין אצלו מצוה ולא עברה ולא דעת ולא חשבון, ואין אצלו שום מעשה טוב ונרצה יותר מאחר... נמצא הכל שונה אצלו, כמו שהוא שונה אצל הבהמות... ואל תשתבשו באמות שהקשית, שאף הם נוחלי התורה, הם הקרובים לאמצע הישוב, כגון הנוצרים והישמעאלים שהעתיקו התורה ולמדוה, וכשגברה רומי על קצת הקצוות, למדו ממנה תורה ועשו חקים ונימוסין דגמא של תורה. אבל יושבי הקצוות הרחוקות, שלא למדו תורה ולא ראו ישראל, או שלא שמעו עליהם, מפני המרחק שבינם, בהמות גמורות הם, ועליהם אמר הכתוב [בישעיה סו, יט] "האֵיִם הַרְחֵקִים אֲשֶׁר לֹא-שָׁמְעוּ אֶת-שְׁמִיעִי וְלֹא-רָאוּ אֶת-כְּבוֹדִי". והאמות כלם מתחלה כך היו, שנאמר [בדברים ד, ח] "וימי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת", למדנו שלא היה באותו זמן אמה ולשון בעולם שיהא להם נימוסים טובים ומשפטי ישובי המדינה כישראל...



2. פולמוס בבל והמקרא (Babel und bibel)

פרידריך דליטש¹ בתפקיד התובע הכללי מטעם המדינה מאשים את משה בגנבה: "הנאשם, משה, טוען שקיבל על הר סיני את הלוחות המוצגים כאן, ואילו אני הוכחתי מעל לכל ספק, שהלוחות אינם נמצאים בספרייה המלכותית של בבל, משום שנגנבו משם". הסניגור: "אני שומר לעצמי את הזכות לזמן עד הגנה חשוב". (ליתוגרפיה ב-Lustige Blätter, 04/02/1903)

חלק ראשון: השוואה בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

3. דינים בודדים המגלים דמיון למצוות התורה

מצוות התורה	חוקי המזרח הקדום
[שמות כ"א, יב] מִכָּה אִישׁ נֶמֶת מוֹת יוֹמָת:	דיני אור נמו ² 1. כי יכה איש (את רעהו) נְמַת – איש זה מות יומת.
[שמות כ"א, ד] אִם-אֶדְנִי וְתָן-לוֹ אִשָּׁה וְלֹא-הָיָה לוֹ בָּנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וְלִדְיָהּ תִּהְיֶה לְאִדְנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְגִפוֹ:	דיני אור נמו 4. כי ייקח עבד מרצונו הוא אמה לאישה, (ולאחר מכן) העבד ההוא דרור קוֹרָא לוֹ – מן הבית היא יצוא לא תצא.

¹ פרידריך דליטש (1850-1922), היה אשורולוג גרמני, אנטישמי, רב-מוניטין וחביבו של הקיסר וילהלם השני. לאחר שנת 1902 (שנת פענוח חוקי המורבי), פתח דליטש בסדרה של הרצאות פומביות, שהטעמו כי מקור המקרא הוא בכתיב המזרח הקדום, וכי הם עולים על המקרא מבחינה ערכית ומוסרית. כמו כן טען דליטש שמשה הוליד שולל את בני ישראל ואת העולם כולו, בסיפוריו המסולפים על מעמד הר סיני. סערות אלו עוררו סערה של ממש בעולם היהודי והנוצרי, ולהערכת דליטש, עד שנת 1904 הוא זכה ל-1350 מאמרי תגובה קצרים, 300 מאמרים ארוכים יותר ו-281 חוברות המוקדשות לדבריו.

² קובץ חוקים המיוחס למלך אר-נמ (2095-2112 לפנה"ס), מייסד השושלת השלישית של אור, או לבנו, שִׁלְגִי (2047-2094 לפנה"ס). התרגום של החוקים ע"פ מ' מלול, קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים מן המזרח הקדום, חיפה תש"ע.

דבי כ"ה, יא] כי-יגצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את-אשה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבשיו: וקצתה את-כפה לא תחוס עינך: [שמות כ"ב, א] אם-במחירת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: [ב] אם-זרחה השמש עליו דמים לו...	דיני אשור התיכונה ³ 8. כי תמעך אישה את אשכ(ו) של גבר בעת מצה – את אחת מאצבעותיה יקצצו...
דברים כ"ב, כג] כי יהיה [נער] נערה בתולה מארשה לאיש ומצאה איש בעיר ושכב עמה: [כד] והוצאתם את-שניהם אל-שער העיר והוא וסקלתם אתם באבנים ומתו... [כה] ואם-בשדה ימצא האיש את-הנער [הנערה] המארשה והחזיקה האיש ושכב עמה ומת האיש אשר-שכב עמה לבדו: [כו] [ולנער] ולנערה לא-תעשה דבר אין [לנער] לנערה חטא מות כי פאשר קום איש על-רעהו ורצחו נפש בן הדבר הזה [כז] כי בשדה ימצא צעקה [הנער] הנערה המארשה ואין מושיע לה:	דיני אשונה ⁴ 13. איש אשר ייתפס בבית מושכנוס, בתוך הבית בצהרי היום–10 שקלים כסף שקול ישקול; אשר בלילה בתוך הבית ייתפס–ימות לא יחיה.
	דיני חת ⁵ 197. כי יתפוש איש אישה בהרים (וישכב עימה) – ונשא עונו ומת. ואם בבית תפשה (וישכב עימה) – ונשאה עוונה ומתה האשה. אם ייתפסם בעל (האשה בעת מעשה) והרגם – עבירה אין לו.

4. רצף דינים העוסק בנושא אחד

דיני שוורים בתורה	דיני שוורים בחוקי אשונה	דיני שוורים בחוקי חמורבי
[כח] וכי-יגח שור את-איש או את-אשה ומת סקול וסקל השור ולא יאכל את-בשרו ובעל השור נקי:	-----	250. שור בהולכו בחוצות העיר, כי ייגח איש וימית(ו) – הדין ההוא אין בו עילה לתביעה.
[כט] ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בבצלו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור וסקל וגם-בעליו יומת: [ל] אם-כפר יושת עליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר-יושת עליו: [לא] או-בו יגח או-בת יגח כמשפט הזה יעשה לו:	54. אם שור נגח הוא (מתמול שלשום), ושער מקומו(ו) לבעליו הודיע (זאת), אך הוא את שורו לא שמר, וייגח איש והמית(ו) – בעל השור $\frac{2}{3}$ מנה כסף שקול ישקול.	251. ואם שור האיש נגח הוא (מתמול שלשום), והודיעו שער מקומו כי נגח הוא, ולא גדע את קרניו (ו)את שורו לא שמר, וייגח השור ההוא בן איש וימית(ו) – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ייתן.
[לב] אם-עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור וסקל:	55. אם עבד ייגח (השור) וימית(ו) – 15 שקלים כסף שקול ישקול.	252. אם עבד איש (ייגח השור) – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ייתן.
[לח] וכי-יגח שור-איש את-שור רעהו ומת ומכרו את-השור החי וחצו את-כספו וגם את-המת יחצו:	53. כי ייגח שור (איש) את שור (רעהו) וימית(ו) – וחצו בעל(ו) השור יחדיו את מחיר השור החי ואת בשר השור המת.	-----
[לו] או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בבצלו שלשם שור תחת השור והמת יהיה-לו:	-----	-----

5. רצף של דינים העוסקים בנושאים שונים

מצוות התורה (שמות כ"א, טו-כו)	חוקי חמורבי (195 – 210)
[טו] ומכה אביו ואמו מות יומת:	195. כי יכה ילד את אביו – וקצצו את ידו.
[טז] וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת:	14. כי יגנוב איש בן איש קטון – מות יומת. 194. כי יכיר בנו של גרסקם או בנה של ספרתם ⁶ את בית אביו וישנא את אביו מאמצו או את אימו מאמצתו וילך לו אל בית אביו – את עינו יעקרו.
[יז] ומקלל אביו ואמו מות יומת:	192. כי יאמר בנו של גרסקם או בנה של ספרתם לאביו מאמצו או לאימו מאמצתו (בזו הלשון): "לא אבי אתה!", "לא אמי את!", את לשונו יקצצו.
[יח] וכי-יריבו אנשים והכה איש את-רעהו באבן או באגרף ולא מות ונפל למשכב: [יט] אם-קום והתהלך בחוץ על-משענתו ונקח המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא:	206. כי יכה איש את רעהו(ו) בעת מצה וייתן בו חבורה – ונשבע האיש ההוא (לאמור): "(נשבע אנוכי כי) בבלי דעת הכיתי", ואת (דמיו) הרופא ישלם. 207. אם בהכותו אותו ימות – שבוע ישבע (כשבועה הנ"ל); אם בן איש הוא – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ישקול.

³ חוקי אשור התיכונה חוברו כנראה במאה ה-14 לפה"ס. הלוחות שבידינו הם משנת 1070 לפה"ס בערך.

⁴ קובץ חוקים שנמצא בעיר אשונה (תל אסמר), 800 ק"מ צפונית-מזרחית לבגדד, וזמנו המשוער 1770 לפנה"ס (ימי המלך דודושה).

⁵ הממלכה החתית הייתה ממוקמת במרכז אנטוליה והתקיימה במאות 12-17 לפנה"ס. זמנם של החוקים אינו וודאי. משערים שגרסה קדומה של החוקים הועלתה על הכתב בין השנים 1500-1650 לפנה"ס.

⁶ גרסקם הוא כנראה מעמד של סריסים, וספרתם היא כנראה סוג של כהנת אשר מנועה להוליד ילדים מתוקף מעמדה.

208. אם בן משפכם (=בן המעמד הנמוך) הוא - $\frac{1}{3}$ מנה כסף ישקול.	[כ] וכי-יכּה איש את-עבדו או את-אִמּוֹתוֹ בִּשְׁבֵט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקָם יִנָּקֶם: [כא] אִךְ אִם-יוֹם או יוֹמִים יַעֲמֹד לֹא יָקָם כִּי כִסְפוֹ הוּא:
209. כי יכה איש בת-איש ויצאו ילדיה – 10 שקלים כסף תחת ילדיה ישקול.	[כב] וכי-יִצְאוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וַיֵּצְאוּ יִלְדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אֲסוֹן עָנוֹשׁ יַעֲנֹשׁ כְּאִשֹּׁר יִשִּׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפָלְלִים:
210. אם תמות האשה ההיא – את בתו ימיתו.	[כג] וְאִם-אֲסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ:
211. אם בת משפכם בהכותו (אותה) יצאו ילדיה – 5 שקלים כסף ישקול.	[כד] עֵין תַּחַת עֵין
212. אם תמות האשה ההיא – $\frac{1}{2}$ מנה כסף ישקול.	196. כי (יכה) איש את עין רעהו (ו)שיחתו (ה) – את עינו ישחיתו.
213. אם אמת איש יכה ויצאו ילדיה – 2 שקלים כסף ישקול.	197. אם את עצם רעהו (ו) ישבור – את עצמו ישבור.
214. אם תמות האמה ההיא – $\frac{1}{3}$ מנה כסף ישקול.	200. כי יפיל איש את שן רעהו (ו) במעמדו – את שינו יפילו.
201. אם את שן משפכם (=בן המעמד הנמוך) יפיל – $\frac{1}{3}$ מנה כסף ישקול.	202. כי יכה איש את לחי רעהו (ו) הנכבד ממנו – 60 (מלקות) לעיני העדה בשוט של שוורים (ו) יולקה.
203. כי יכה בן איש את לחיו של בן איש כמותו (=השווה לו במעמדו) – 1 מנה כסף ישקול.	204. כי יכה משפכם את לחיו של משפכם – 10 שקלים כסף ישקול.
199. אם את עין עבד איש ישחית או את עצם עבד איש ישבור – את מחצית מחירו ישקול.	[כו] וכי-יכּה איש את-עין עבדו או-את-עין אִמּוֹתוֹ וְשִׁחַתָּהּ לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינוֹ:
205. וכי יכה עבד איש את לחיו של בן איש – את אזנו יקצצו. ⁷	[כז] וְאִם-שֵׁן עַבְדוֹ או-שֵׁן אִמּוֹתוֹ יִפֹּל לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שָׁנוֹ:

6. מצוות התורה "מתקנות" חוקים מן המזרח הקדום

חוקי חמורבי	מצוות התורה
282. כי יאמר עבד לאדונו (בזו הלשון): "לא אדוני אתה!", והוכיחו (באמצעות ראיות) כי עבדו הוא – וקצץ אדונו את אזנו.	[דברים ט"ו, טז] וְהָיָה כִּי-יֹאמֶר אֲלֶיךָ לֹא אֲצֹא מֵעִמְךָ כִּי אֶהְיֶה וְאֶת-בֵּיתְךָ כִּי-טוֹב לוֹ עִמָּךְ: [יז] וְלִקְחָתָּהּ אֶת-הַמִּרְצָע וְנָתַתָּהּ בְּאָזְנוֹ וּבִדְלֶת וְהָיָה לָךְ עֶבֶד עוֹלָם וְאִךְ לֹא-תִעַשֶׂה-כֵּן:
21. כי יחתור איש לתוך בית (רעהו) – לנוכח המחותרת ההיא ימיתוהו ויתלוהו.	[שמות כ"ב, א] אִם-בְּמִחְתָּרֶת יִמָּצֵא הַגֵּנֵב וְהָכָה וּמָת אֵין לוֹ דָּמִים: [ב] אִם-זָרְחָה הַשֹּׁמֵשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ...
8. כי יגנוב איש שור או כבש או חמור או חזיר או ספינה, אם של האל אם של הארמון – פי 30 (הגניבה) ישלם; אם של משפכם – פי 10 (הגניבה ישיב); אם הגנב במה לשלם אין בידו – מות יומת.	[שמות כ"א, לז] כִּי יִגְנוֹב אִישׁ שׁוֹר או-שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מִכְרוֹ חֲמִשָּׁה בָּקָר יִשְׁלַם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע-צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה: ... [כ"ב, ב] ...שְׁלֹם יִשְׁלַם אִם-אֵין לוֹ וְנִמְכָּר בְּגִנְבָתוֹ: [ג] אִם-הִמָּצָא תִּמְצָא בְּיָדוֹ הַגֵּנֵב מִשּׁוֹר עַד-חֲמֹר עַד-שֶׂה חַיִּים שְׁנִים יִשְׁלַם:
129. כי תיתפס אשת-איש במשכב עם גבר אחר – (ו)עקדום והטילום אל המים; אם יחייה בעל האשה את אשתו – והחייה המלך את עבדו (הגבר השני).	[דברים כ"ב, כב] כִּי-יִמָּצֵא אִישׁ שֹׁכֵב עִם-אִשָּׁה בְּעֻלַּת-בַּעַל וּמֵתוּ גַם-שְׁנֵיהֶם הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִם-הָאִשָּׁה וְהָאִשָּׁה וּבְעֻרְתָּ הָרֶעַ מִיִּשְׂרָאֵל:

7. מצוות התורה מתנגדות לחוקי המזרח הקדום

חוקי המזרח הקדום	מצוות התורה
ח'מורבי: 196. כי (יכה) איש את עין רעהו (ו)שיחתו (ה) – את עינו ישחיתו.	[ויקרא כ"ד, יט] וְאִישׁ כִּי-יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאִשֹּׁר עֹשֶׂה כֵּן יַעֲשֶׂה לוֹ: [כ] שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאִשֹּׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יִתֵּן בּוֹ... [כב] מִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם כָּגֹר כְּאֶזְרַח יִהְיֶה כִּי אֶנִּי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם:
197. אם את עצם רעהו (ו) ישבור – את עצמו ישבור.	
198. אם את עין משפכם (=בן המעמד הנמוך) ישחית או עצם משפכם ישבור – 1 מנה כסף ישקול.	
199. אם את עין עבד איש ישחית או את עצם עבד איש ישבור – את מחצית מחירו ישקול.	

⁷ בהוראות לכהנים שבספרות החתית נאמר: "כי יכעיס עבד את אדונו, המת ימיתו, או ישחית את אפו, עיניו או אזניו". וראו עוד להלן ח'מורבי 282.

אשור התיכונה 10. [כ] יבואו איש או אישה [אל בית איש (אחר)] ויהרגו [איש] או אישה – [ומסרו] את הרוצחים [לבעל הבית]; ברצותו [ימית] וס [וברצותו יח] וס [אותם] (וואת כל אשר להם) ייקח...	[במדבר ל"ה, לא] וְלֹא-תִקַּח לְכָר לְנֶפֶשׁ רֵצִיחַ אֲשֶׁר-הוּא רָשָׁע לְמוֹת פִּי-מוֹת יוֹמָת:
חמורבי: (229) כי יבנה בנאי בית לרעה (ו) ואת מלאכתו חזק לא חיזק, ויתמוטט הבית שבנה וימת את בעל הבית – מות יומת הבנאי ההוא. (230) אם את בן בעל הבית ימית – והמיתו את בן הבנאי ההוא.	[דברים כ"ד, טז] לֹא-יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל-בָּנִים וּבָנִים לֹא-יוֹמְתוּ עַל-אָבוֹת אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יוֹמְתוֹ:
חמורבי 16. כי יסתיר איש עבד (נמלט) או אמה נמלטת של הארמון או של משפּכּם בביתו ולא הוציא (ו) לקריאת הכרוז – בעל הבית ההוא מות יומת.	[דברים כ"ג, טז] לֹא-תִסְגֹּר עֶבֶד אֶל-אֲדָנָיו אֲשֶׁר-יִנְצֹל אֱלֹיִךְ מֵעַם אֲדָנָיו:

חלק שני: מה פשר הדמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום?

1. דמיון חיצוני וחסר משמעות

8. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, בית שמש תשס"ד², עמ' קכ"ה:

יש סבורים שניתן להגיע אל האמת בלימוד התורה על ידי השוואת דברי תורה לדברי חולין שנכתבו בעולם באותה תקופה... לפי הדברים שלמדנו עד כה, עצם הגישה הזאת לדברי תורה היא גם מופרכת וגם פסולה. כדי להבין זאת יותר, נשוב לפרק הראשון מ"שמונה פרקים". בהמשך הפרק מתייחס הרמב"ם לפעולות המשותפות לאדם ולחמור. למשל, גם אדם וגם חמור רואים. רופא עיניים יכול להשוות את ראייתם, כי לכאורה מדובר בפעולה דומה מאוד. אך הרמב"ם שולל את הדמיון הזה, שכן האדם רואה בעיניים של צלם האלוקים שבו, ואילו החמור רואה בכוח הראייה של הנפש החמורית. כל האנלוגיות שניתן כביכול לערוך ביניהן בטלות ומבוטלות לנוכח ההבדל התהומי והעצמי שביניהן. סוג ראייה אחד הנו ביטוי של אוצר החיים האנושי, ואילו השני הוא ביטוי של החיים החמוריים. אוצרות החיים הללו הם שמחיים את כוח הראייה הזה. ההבדל הזה אינו נוגע רק לסוג הנפש של האדם והחמור, אלא לכל פרטי חייהם. ההבדל הוא תהומי והדמיון הוא קל וחיצוני. מי שאת זה לא הבין, לא הבין דבר, ואין ערך להשוואות שהוא עורך.

9. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, ירושלים תשס"ב, עמ' ל"ד-ל"ה⁸:

אנחנו לא יודעים מה קורה איתנו. אם זה היה בכפייה מלמעלה היו גוזרים גזירת שמד, היו אומרים שזה ייהרג ובל יעבור. אבל כל זה נופל עלינו תחת הסוואה של להיות אינטלגנטי ותרבותי, "אדם צריך להיות פתוח ולדעת את כל הדברים, וצריך להיות מסוגל לשמוע כל דבר..." וכך הכל נכנס. על מנת להבין תהילים צריך להשוות את זה לשירה כנענית, לומדים "יבא קמא" ומשווים את זה עם "חוקי חמורבי", (גם את זה ראיתי מודפס על ידי ישיבות הסדר, אחד הרמ"ם ערך השוואה כזאת). הכל נמצא בבית מדרש, זה ממש אוניברסיטה.

2. דמיון הנובע מכך שה' ברא את העולם בתבנית התורה

10. זוהר כרך א' (בראשית), פרשת תולדות (פרויקט השו"ת המקוון):

כד בעא קודשא בריך הוא וסליק ברעותא קמיה למברי עלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה ובכל עובדא ועובדא דברא קודשא בריך הוא בעלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה...

11. תלמוד בבלי מסכת עירובין דף ק עמוד ב (פרויקט השו"ת המקוון):

אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה.

12. ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק, דברים לראש חודש אלול (פרויקט השו"ת 17):

מלאה הארץ קנייך אומרים בשם הרבי ר' בונם זצ"ל שכל העולם כולו מלא רק לקנות אותך היינו שבכל הבריאה יש דברי תורה ללמוד ממנו וכמו שמצינו שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה ומהיכן למד התורה רק למד מכל הבריאה שמלא דברי תורה. וכעין שאמרו (עירובין ק', ב) אלמלא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה וכו'. וכתוב (דברים כ"ח, ט) "והלכת בדרכיו" שכל המצוות הם דרכיו של הקב"ה שהאציל להנהיג העולם...

⁸ בשינויי נוסח קלים במהדורת תשס"ד², עמ' רפ"ג.

הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהספין אליו. הדבר היה דומה באותם ימים כאילו בימינו היה בא נביא הקורא לעבוד את האל והיה אומר: "האל ציווה עליכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תשוועו אליו בעת צרה. עבודתכם תהיה רק מחשבה בלי מעשה כללי".

לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה... בעורמת-חסד אלוהית זאת הושג שנמחה זכר עבודה זרה והתבסס היסוד הגדול האמיתי באמונתנו, והוא מציאות האלוה וייחודו. הנפשות לא נרתעו ולא חרדו מפני ביטול הפולחנים שהיו מורגלים אליהם ושלא הכירו פולחן זולתם.

18. רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג', פרק מ"ט:

אשר לטעם הַיָּבוֹם, כתוב שהיה מנהג קדום לפני מתן תורה שהתורה השאירה אותו בעינו. הטעם לחליצה הוא שלפי מנהגי אותם ימים נחשבו המעשים האלה (המהווים את טכס החליצה) למגונים; שמא (האח) יסלוד מדברים מגונים אלה ויבס. זה ברור מתוך לשון התורה: ככה יַעֲשֶׂה לאיש [אשר לא יבנה את בית אחריו]. ונקרא שמו בישראל [בית חלוץ הנעל] (דברים כ"ה, 9-10).

19. הראי"ה קוק, "פנקס מתקופת בויסק", פנקסי הראי"ה ב', ל"ב, עמ' קי"ח-קי"ט:

"זה ספר תולדת אדם" (בראשית ה', א) (הוא כל התורה כולה) [זהו כלל גדול בתורה], אמרו חכמים ז"ל (ירושלמי נדרים ט', ד; ב"ר כ"ד, ז). ובאמת [ראו] להכיר את רוח האדם כמה גבוה ונשא הוא, ושכל מחשבה רוממה ונשגבה כבר חושבה בכח החושב הכללי של המין האנושי. כי הקדמונים שהיו יחידיהם מופלאים בבנין גופם, בבריאות כחותיהם החומריים, כן היו מצויינים ג"כ בבריאות נפשם ובעומק הרגשותם והשקפתם הרוחניות, אשר רק ההמון שירד הלוך וירד בחינוכים רעים, ולא יכול להשיג תוכן דעת גדוליו, שבש את המחשבות הגדולות של הקדמונים.

ע"כ הכרח הוא, גם תפארת לתורת אמת היא, שכל מחשבה ואמונה גדולה וכללית, שבהמון עובדי ע"ז נשתבשה בכמה ציורים של הבל ושל דמיון, נמצאם בתורה בטהרתם. והכל הוא מפני שהתורה החזירה העטרה ליושנה, ובאה לרפא את המחץ אשר חל באנושיות, ע"י נפילת ההמון, ורבים ממושלי בעלי היכולת, העריצים והפראים, ולהרים את האנושיות עד אותה המעלה של הצד הנשגב, שמין האנושי עומד עליה בעצם טבעו, ושכבר עמד עליה מצד המצויינים שבאישיו בימים הקדמונים...

ע"כ רק בטלנות היא לחשוב שאם נמצא דברים בתורה, מדעות, מציורים וממצות, שדוגמתן ימצאו בעמים היותר קדומים, לומר ע"ז שהדבר מעלה טינא בלב לענין קדושתה של תורה. חלילה! כמו שהמצות השכליות, שהן ודאי היו מוחזקות במתקנות שבאומות העולם, ומ"מ אותן שנתקלקלו ונתפרו, החזירה תורה לחזקן בחיזוק א-להי, וחלק הרוב מעשרת הדברות הם כאלה... ומה שע"פ החכמה הא-להית נמצאו ראויות להיות נקבעות בכתרה של תורה, נקבעו להיות לעד לעולם לחק לישראל. וזה מוסיף לכל משכיל באמת, חיבה יתירה והדר א-להי על כחן של מצוות... ויד ד', בנבואה השלמה והעליונה של אדון הנביאים, היא בררה את כל החלקים הראויים להשאר, כשם שהוסיפה ג"כ מה שראוי להוסיף, לפי הדבר המתחדש, שהוא ענינם של ישראל ופעולתם לעצמם לעולם.

ע"כ, החפשי של גנזי קדמוניות העמים שנתרבתה בימינו, והשיוויים הנמצאים ביניהם לעניני תורה, הם מוסיפים אורה וצהלה לכל דורש ד' באמת, וכדאי הוא המחקר הנמרץ הזה, להגדילו ולהאדירו, וללמד תועי רוח בינה, איך להשתמש בו למטרת האמת, להראות לכל עמי הארץ, שיסודה של תורה היא האנושיות הטהורה, מה שבלעדה, היא הולכת ומתדלדלת...

ואותם שחושבים, שראוי הוא שלא ימצא ברוח האדם וכשרונו העצמי מאומה מקדושתה והודה של תורה, אינם מכירים את ההוד של צלם א-להים אשר יצר אותו בו יוצר האדם.

20. הרב חיים הירשנזון (1857-1935), ספר נמוקי רש"י: חידושי הר"ה על נמוקי החומש לרש"י

ז"ל ב', סעאיני תר"ץ, דף קמ"ח ע"ב (סימן תצ"א, על שמות כ"ה, כב):

וגם בחוקים ומשפטים נאמר "והבאת אתה את הדברים לפני ה'", כי באמת רק עשרת הדברים ועוד איזה חוקים הנאמר בהם "ויקרא אל משה", "וידבר ה' אל משה לאמר", יש מהם אשר נאמרו למשה טרם דרש עליהם מאת אלקים. אבל הרבה חוקים ומשפטים הקריב משה לפני אלקים ודרש עליהם את דעתו, וכפי אשר צוהו אלקים כתב בתורה. והי' [ה] משה מיעד ומזמין לאלקים לאהל מועד, ונועד לו אלקים מעל הכפורת מבין הכרובים, והודיעו את חוקיו ואת תורותיו הישרים והתמימים, וצוהו לכותבם בתורה, ואשר לא ישרים אמר לו אלקים להסירם, או להתנגד להם. ובזה יסורו כל פטפוטי דייליטש ובלבולי הבאבעל ביבעל והשווי קצת לחוקי המוראבי [=חמורבי. י"פ] וכדומה.

21. הרב יובל שרלו, וארשתך לי לעולם, ירושלים תשס"ג, עמ' 71-72:

מה היה קיים קודם מתן תורה בתחום דרך הארץ: ראשית, היה קיים העולם, דהיינו טבעיות החיים, המשפחתיות וההולדה, ההתפרנסות מעמל כפיים, הסדר החברתי, הקיבוצי, הלאומי וכדו'. התורה לא ניתנה בחלל ריק, ולא נמסרה לבני אדם קודם שנברא העולם. קיומו של העולם נתון לטוב ולמוטב, מחשבות בני אדם ותחבולותיו, תחושת המוסר הטבעי, הצרכים החברתיים והאישיים. התורה לא ניתנה על לוח חלק. היא הופיעה לאחר עשרים וששה דורות של קיום העולם. כיון שכך, יש לקבוע את יחסה של

תורה אל כל מה שקדם לה: הבאה היא לבטל את דרך הארץ? להשתמש בו כבסיס? לנהוג באדישות כלפיו? למעשה, כבר היתה קיימת חקיקה ענפה בעולם, כדוגמת חוקי חמורבי, והאנושות התנהגה על פי עקרונות מוסר טבעיים. הישנו יחס בינם לבין התורה? המתעלמת התורה מכל ההישגים האנושיים שנהגו קודם נתינתה או מייעדת להם מקום? שאלה זו אינה נוגעת רק להתנהגות הקיומית של האדם אלא גם לאמונתו. קודם מתן תורה הכיר האדם את בוראו ועבדו בתור "מי שאינו מצווה ועושה", כמובא בספר בראשית. אנו מוצאים מרחב עצום של התנהגות דתית לא מצוותית עוד קודם שניתנה תורה: נישואין ושמירת יבם (תמר, בנות לוט), קבורה, קורבנות, נדר (יעקב), צדקה ומשפט (אברהם אבינו), הכנסת אורחים, תפילה, מעשר (מלכיצדק, יעקב) וכדו' – כל אלה היו קיימים במציאות כדרכים בעבודת ד' עוד קודם מתן תורה. חלקם מיוחדים לאבות האומה, וחלקם אינם מוגבלים לאבות דווקא, אלא הם נחלת האנושות הכללית ביחסה אל אלוהיה. התורה שניתנה לישראל ניתנה על בסיס זה, וגם כאן עולה אותה שאלה: ביטויים אלו בעבודת ד', שהוליד ההגיון האנושי הפשוט ותחושותיו הטבעיות של האדם כלפי אלוהיו – מה משמעותם לאחר מתן תורה, היש להם מקום לאחר הגדרת תרי"ג מצוות במתן תורה, האם ישנה מחויבות לדרך הנהוגה בארץ?